

KATONA JÓZSEF

— Százötven éves születési évfordulójára —

A VILÁGIRODALOM klasszikus műveinek sorsa, tudjuk, nem mindig irigyelendő. A kor romlandó anyagát örökkévaló tartalomná és formává nemesítik, de elvesztik a lét izgalmas kalandosságát. Múlhatatlanok, de kifutott alóluk az élet áradó folyama. Legtöbbjük holdtájnyi messzeségben lebeg a mindennapok felett, ünnepélyes, de idegen fényben. Újukat a szokás és hagyomány szabályai jelölik ki, dicsőségük hideg ragyogás. Igaz: „saját magában üdvözülni a szép“; a tökéletesség elég önmagának. De rendeltetése bizonyosan nem az, hogy önmagáé legyen csupán. Ezért alakul ki minden egészséges művelődésben a nagyok s műveik kultusza, amely hivatalos kötelességteljesítésé merevedhet ugyan, de újra meg újra fel is frissülhet, életadó sugalmakkal termékenyítve meg a bontakozó, formálódó jelent. S ha a nép megfeleledkezne lángelméiről, művük előtt ott az egész világ, bárhol gyökeret verhetnek s a történelem példái azt tanítják, gyökeret is vernek. Ez lehet legnagyobb elégtételük: magánosságuk levetethetetlen, de a végtelenség magánya.

A magyar irodalom kisebb, családiasabb; a mi klasszikusaink nem a hideg égbolton keringenek; a családi oltárra helyezük őket. Hatásuk bensőségesebb, de elhagyatottságuk is bénítóbb lehet: a határtalan távlatok magánya helyett a bezárt kamra elhagyatottsága az Övék. Remekíróink kultuszának hibáit csak kivételes esetben igazíthatja helyre a határainkon kívül feltámadó érdeklődés: a magyar költő jobban be van zárva népe világába, mint a nagy nemzeteké. Nem utolsó sorban ezért növekszik nálunk nagyra a hagyomány elhivatalosodásának veszélye. Az irodalom Magyarországon nemzeti ügy s míg valóban a közös sors rejtélyeinek bogozója, a „haza ügyé“-nek sáfárja az író, addig ez nem is baj. De ha az elhanyagolt nagyok kultusza „nemzeti kötelesség“-gé lesz, amelyet az együttérző szívek áhítata helyett a kulturális reprezentáció unalma jellemez, akkor már valóban kiszakadtak ők az életből s „önmagukban kell üdvözülniök“. A tapasztalás sajnos arra tanít, hogy igen hajlamosak vagyunk hőseink ilyenfajta tiszteletére. S arra is, hogy e hideg és tervszerű lelkesedésnél semmivel sem termékenyebb a hazánkban szokásossá vált másik véglet, a nagyok mithologizálása sem. A kiválóság mindenütt elkülönülést, harcot, s ha nem is üldöztetést, mindenesetre magányt jelent. Nálunk azonban, különösen az utolsó félszázad folyamán, szokásossá vált a zsenialitást a sorsüldözöttség, a kitaláltság tragikus légkörével venni körül. A magyar múlt e szemlélet jegyében már-már úgy tűnik fel, mint a géniuszok szörnyű deportálólhelye; a lángelme nagyságát és magyarságát lassan már nem is művein, hanem a rázúdult sorscsapások súlyán kezdjük mérni.

A Katona Józsefről kialakult közvélemény is e szélsőségek között ingadozik. Lassan egy százada már, hogy remekművét házioltárra

helyezte a magyarság s nem lehet azt mondani, hogy azóta elfeledte volna. Legkitűnőbb szellemeink merültek el vizsgálatába, nagy színészek és rendezők hosszú sora tette ügyét a magáévá s segítette újabb meg újabb győzelemre, ifjúságunk belőle tanulja a dráma szabályait; tekintélye ma már vitán felül áll. Cselekményét, drámai problémáit, alakjait minden művelt magyar embernek ismernie kell. S mégis, ha a dolog mélyére nézünk, azt kell látnunk, hogy a „Bánk Bán“-nak nemcsak írója volt magános ember egész életében; az egyedülálló remekmű is az maradt. Aki az előadások lassan, de állandóan növekedő sorára, az iskolák munkájára s hasonlókra gondol, kétségbe vonhatná ezt. De aki érzi a költő tiszteletének hivatalos kötelességszerűségét, vagy hamis érzelmes ségét, aki látja élő, teremtő hatásának hiányát, annak szükségképpen arra kell gondolnia, hogy egyetlen igazán jelentős drámánk elsősorban iskolai olvasmánnyá lett; tiszteletét inkább a kivételes kevesek akarata, mint a közízlés ereje kényszerítette ki s inkább a kötelező hagyomány, mint a szívek áhítata tartja fenn.

Költészetünk nagyobb elképzeléseiben, mint megvalósult alkotásaiban; alig van irodalom, amelyet ennyire a nagyarányú, de magános vagy félbenmaradt életművek jellemeznének. A magyar műveltség ismerőinek erre a megállapítására kell óhatatlanul gondolnia annak, aki Katona József „Bánk Bán“-jával foglalkozik. Közhely, hogy drámairodalmunk mindezeidig csak három remekművet hozott létre: a „Bánk“-ot, a „Csongor és Tündét“ és a „Tragédiát“; de tudjuk azt is, hogy a világ csak Madách szavára figyelt fel. Aki szeret az élet jelenségeiben jelképes értelmet keresni, itt találhat jelképet eleget: a mű, melybe alkotója egész életét, minden érzését és tudását bele-tette, egyedül maradt, ősök és utódok nélkül, az utókor számára is inkább távolról tisztelt nagyság, mint az élet részese s formálója; az alkotó, aki ereje teljében, akkor, mikor felhágott a remekmű csúcsaira, elhallgatott, mint „a madár, ha látta, hogy hasztalan esik fütyürézése“; a kor, mely nem is sejtette, hogy lángészt dajkált s az utódok, akik, hosszú ideig azt istenítették benne, ami legkevésbé fontos, a „nemzeti dicsekedés“ zengő szavait: ezek nemcsak egy egyéni sors parabolái hanem a népé is, amelynek körében járt és alkotott a génusz. Most, születésének százötvenedik fordulóján érdekes ezen elgondolkozni.

DE NE TEGYÜK legendává a történelmet. Ma már világos és józan okokkal is meg tudjuk indokolni, miért nem vette, miért nem vehette észre a kor a remekművet, amelynek — mint ez az igazi tragédiában szokás — éppen kiválósága vált végzetévé. Katona maga is tisztán látta a hazai dráma kifejlődésének akadályait. Hat okot említ: az állandó színház hiányát, a közönség elfogódottságát a „nemzeti dicsekedés“-ben, a kinyomtatás nehézségét és hatástalanságát, a cenzúrát, a kritika „nemlétét“ s a jutalom hiányát. Igazán lényeges ezek közül az állandó színház, tehát a közvetlen inger és tapasztalat hiánya volt s a cenzúra, amely épp ott lépett közbe, ahol Katona teremtő képzelete lángra gyúlt. Gyulai hozzáfűzi ezekhez a kor politikai szellemének bágyadtságát. A legfontosabb mozzanatokra azonban Horváth János mutat rá: Katona egyéniségére s művének alkatára.

Abból a gyökeresen magyar kispolgári rétegből származott, amelynek fiai közül az új Magyarország kitűnő emberei, sőt vezérférfiai kerültek ki ugyan, de amelynek egyelőre nem jutott szerep, sem a politikai sem a társadalmi, sem a szellemi életben. Apja takácsmester volt s bár ő maga bölcsészetet tanult, majd jogot végzett, soha nem lett társasági emberré. Nem kíváncszott a szalónokba, zárkózott, egyenes jellemével, darabos, dévajtságában is nehézkes, de mégis önérzetes modorával nem is érezhette volna ott jól magát. „Mezőről való“ embernek nevezte magát, jellemzően rátarti öngúnnyal. Az írók társaságát sem kereste, személyesen alig ismert közülük egy-kettőt; az irodalom világa, amelyet ő a színházétól egészen különállónak, alkatilag különbözőnek érzett, nem is igen érdekelte. A színházhoz vonzódott, de ehhez sem „minden idegével“, amint mondani szokás. Nem volt bohém jellem; mikor arra került a sor, zúgolódás nélkül s nem megtörtén, önmagával és a világgal meghasonlottan, hanem természetes kötelességtudással tért haza szülővárosába, ahol megbecsülték, polgári pályáján szép előmenetelt biztosítottak neki s ahol leg-elevenebben élt s úgy látszik él ma is emlékezete. Nem tudott, mint Berzsenyi, íróasztalának, vagy mint Kazinczy, széplelkű barátainak dolgozni; szüksége volt a színházzal való eleven kapcsolatra; megszokhatta, hogy munkáit a színpadon lássa. A darab kinyomatásának csak követnie szabad, így látta, helyesen, a színpadi bemutatkozás jelentőségét. „Bánk“-ja kiadását is csak akkor határozta el, mikor az erdélyi pályázatról, amelyre 1815-ben beküldötte a szomorújátékot, nem kapott hírt s amikor a cenzor a székesfehérvári színtársulat részére átdolgozott dráma előadását nem, csak kinyomatását engedélyezte. S jellemző tájékozatlanságára, hogy épp akkor, mikor jelenlétére, személyes utánjárására legnagyobb szükség lett volna, pár héttel a könyv megjelenése után hazaköltözött Kecskemétre. Egy ideig még izgatottan figyelt s mikor nem hallott visszhangot, tanulmányt írt a „Tudományos Gyűjtemény“-be. „Mi az oka, hogy Magyarországon a játékszíni költőmesterség lábra nem tud kapni?“, ez a dolgozat címe, amelyben a maga sérelmét is szóvátette, de oly taktikátlan egyenességgel, hogy az irodalmi élet embereit mind maga ellen hangolta. Aztán, a váratlanul elébe törő Kisfaludy Károly sikereit látva „inkább elállt szándékától, mintsem egy csekélyebbnek vélt mellett második személyé tétessen“. Csak egy távolra vetődött barát gondolt még a süllyedő remekművel: Udvarhelyi Miklós Kassán, 1833-ban jutalomjátékaul választotta. De Katona ekkor már nem élt. Mire a színház ismét érte nyúlhatott volna, már késő volt. 1830-ban, 39 éves korában szívszélhűdés ölte meg. Mi lett volna, ha megéri — mert megérhette volna — a magyar színházi élet lassú kibontakozását, ne kérdezzük. A „Bánk Bán“ azt mutatja, hogy magasan kinőtt korából s azzal az ízléssel, amely a halálát követő évtizedek színpadán uralkodott, aligha tudott volna közösséget találni.

Van persze s nem is egy motívum a „Bánk Bán“-ban, mely a művet korához köti. Környezetrajzának részletei, alakjainak sémái könnyen kinyomozhatók az egykorú lovagdrámákban és regényes szépirodalomban. Vannak benne is félelem és gáncs nélküli udvari

emberek, nemes üldözöttek; komor összeesküvők, csábító herceg, törbe ejtett ártatlanság, s intrikus, lézengő ritter. Még a látványos, hatásos színpadi „nagyjelenetek“ rendezője is található benne elég alkalmat arra, hogy megdőbbitse s elkápráztassa a nézőt. Waldapfel József kimutatta, hogy egyes sorai, sőt részletei csaknem hű átvételek Shakespeare-től, Schiller-től, Veit Weber-től; ez „idézetekére, amelyeket a kor szokása jogossá tett, maga is utalt. De mivé lett mindez az ő kezében? Egy rendkívüli intenzitással átélt s páratlan öntudatos-sággal végigvitt hatalmas drámai koncepció szerves részévé, oly alkotássá, amely a maga szigorú, minden melléktekintetet a jellemrajz egységének alárendelő zárttságával, komoly, csaknem rideg szűkszavúságával, a legnagyobb lélekismerőkével vetekedő, szinte „mikroszkopikus lélektanával“ s kivételesen magasrendű erkölcsi felfogásával a naív átlagközönség számára elérhetetlen magasságba emelkedett fel. A „Bánk Bán“ igazi, múlhatatlan értékei csak lassan, elmélyedő figyelem vagy okos nevelés segítségével válnak hozzáférhetőkké: nem tartozik az első pillanatra világos, áttetsző alkotások közé, mint ahogy a világirodalom egyetlen drámaremeke sem tartozik közéjük. Hogyan ismerhette volna fel értékét egy minden komoly lélektani s drámai műveltség nélkül való, megrettenni vagy hahotázni, gyűlölködni vagy éljenezni kívánó közönség, mikor még ma, költészetünk és dramaturgiánk legnagyobbjainak magyarázatai után is vannak, akik jellemrajzát következetlennek, szerkezetét hézagosnak, az egészet érdektelennek mondják. Igen, a kor, mint annyiszor, ebben az esetben is készületlen volt a csodára.

DE CSODA VOLT-E HÁT valóban a géniusz egyetlen, pillanatnyi fellobbanásának műve? Bizonytalán váratlan és páratlan jelenség volt, de nem égből hullott ajándék, amelynek itt a földön nincs előzménye s nem lehet folytatása. Tudjuk, Katona pesti diák, majd jurátus korában sokat, korához s a rendelkezésére álló időhöz képest meglepően sokat dolgozott a színháznak s a figyelmesebb szemlélő tanúja lehet tehetsége gyors kibontakozásának. E növekedés életeleme a színház volt: gyakorlat közben, az igazi tehetség biztos ösztönével tanult. Először fordított, aztán adaptált, azután népszerű regénytárgyakat dramatizált. Mikor a korszerű technikát már biztosan kezelte, kilépett a szokványos érzelmeslovagi tárgykörből: a történelemhez, tehetsége igazi otthonához fordult s rövid tájékozódás után rábukkant az első hozzá méltó, valóban neki teremtett tárgyra is, amelyet teremtő szenvedélyének egész forróságával átjárhatott, magáévá tehetett, az alakokra, amelyekben a maga nagy álmainak másaira, érzéseinek edényeire, élet- és világszemléletének kifejezőire lelhetett.

A mű első kidolgozásán jól érezni még a lávaömlés forróságát; ha színpadon láthatja, tán színszerűbben simítja le érdességeit. Az élő színház világában fogant mű azonban a könyvdrámák útjára került. 1815-től, épp a „Bánk Bán“ elkészülésének évétől kezdve Pesten nem volt színház; a friss inger hiányzott; Katona újra meg újra felövette darabját, felolvasta egy barátjának, elküldte egy másiknak; ez részletes bírálatot írt róla s igen okosat; közben évek múltak s mikor a költő

ismét átdolgozva, 1820-ban kiadta a tragédiát, abban már sok olyan fontos részlet volt, amelyet a figyelmes olvasó észrevesz, a felületesebb színházlátogató azonban alig. A mű tehát ezen a réven is távolabb jutott a színháztól s nehezebben hozzáférhető lett. S ami a legfontosabb: elmaradt a siker, a többi darab, az életmű fénye, amely felragyogtatja a rejtettebb értékeket is. A „Bánk Bán“-nak nem volt folytatása; a mű magára maradt, kivette a hallgató időbe, sorsa most már az istenek kezébe volt letéve.

A siker útja, tudjuk, lassú és hosszú volt. Az első előadásokat, az 1833-ban lejátszódott kassait, az 1834-es kolozsvárit, az 1835-ös budait, az 1836-os debrecenit a baráti ragaszkodásnak, a véletlennek s a vidéki cenzúra hanyagságának köszönhetjük; Egressy Gábornak lehetünk hálásak az első Nemzeti Színház-beli előadásért is. Ezt láthatta 1839 március 23-án a darab „rossz, veszedelmes tendenciáján“ felháborodó Széchenyi s erről írt meglehetősen elítélő kritikát a tájékozatlan Vörösmarty, ők előre sejtették, ami bekövetkezett: a darab politikai karrierjét. Mert most az egyre magasabbra növe politikai, majd forradalmi ár veszi hátára a darabot. Egyre gyakrabban adják elő: az izgatott, népbarát és osztrákgyűlölő közvélemény Tiborc szavaival szidja az urakat s Petur indulatában a maga dühét szellőzteti. Ezért tűzik ki 1848 március 15-re ingyenes előadásul s ezért tiltja el az abszolutizmus egy évtizedre megint a színpadtól. 1858-ban adják elő ismét s most már új auspiciumok jegyében. A következő évben kezdi írni Arany János alapvető „Bánk Bán“-tanulmányát s 1860-ban jelenik meg Gyulai Pál értekezése Katonáról és művéről, ők rámutatnak igazi jellemére s kijelölik helyét irodalmunkban. Kodifikálják a dráma értékeit s költőjét nemzeti klasszikusaink közé emelik. Sorsa új, döntő fordulóhoz érkezett.

1861 március 9-én mutatták be azt az operát, amelyet Egressy Béninek Katona művéből átdolgozott szövegére Erkel Ferenc komponált. Az operának, jellemzően, nagyobb sikere volt, mint a tragédiának; szerzői ügyes érzéssel elsősorban azt használták fel, ami az eredetiben is leginkább hatott: a történelmi környezet ünnepélyes és színes képeit, az ábrázolt embersorsok kissé érzelmes, megindító elemeit s a nemzeti érzést felbolygató mozzanatokot. A mű Operaházunk magyar reprezentációs darabja lett; előadásainak száma már túl van a kétszázon. Ha a lényegre nézünk, semmi igazi kapcsolata nincs a drámával dolog természetere szerint fellazítja annak szigorú szerkezetét,

felejtí minuciózus lélekrajzát, feloldja roppant drámai feszültségét. De jó szempontokat ad a tragédia további sorsának megértéséhez.

A Bánk-dráma anyaga e szerint a 60-as évekre már annyira közismert lett, hogy nem vált érthetlenné a vázlatos operaszövegben sem: a téma bevonult a nemzeti közgondolkodásba. De ehhez képest végérvényesen el is jegyeztetett a nemzeti eszme- és érzésvilággal. Ekkor már Katona műve is reprezentatív nemzeti dráma lett. Érdekes megfigyelni az előadások statisztikáját. 1833—39 közt néhány vidéki előadás; 1845—1849-ben huszonhárom; egy évtizedes kényszerű szünet után 1868-ban a huszonötödik előadás; innen kezdve évenként egy-két előadás, 1895-ben a századik, 1906-ban százötvenedik, 1908-tól

1916-ig nem kerül színre; az első világháború után ismét megélnékül iránta az érdeklődés, 1924 a kétszázadik előadást hozza; 1932—34 közt újabb két év szünet; azóta ismét a szokásos évi 3—4 ünnepi vagy iskolai előadás. Látnivaló, a közönség vagy a hivatalosság érdeklődése a nemzeti érzés vagy agitáció élénkülésével együtt nő vagy csökken. Nem véletlen az sem, hogy a dráma alakjai közül a leginkább egy-szintűek: Petur és Tiborc váltak először népszerűkké s vonultak be azok közé az alakok közé, akikben a magyar nép a maga vágyainak, fájdalmainak és indulatainak megtestesülését látja; Bánk bán, a darabnak kétségkívül legfontosabb, drámai súlyban, jellemerőben, lélektani árnyalatosságban legjelentékenyebb alakja a köztudatban elmosódott; még komoly szakemberek szemében is bágyadtak, ellentmondóan, ily tragédia hőiséhez mérten túl passzívnak tűnik fel.

Szembe kell tehát néznünk azzal a ténnyel, hogy az a mű, amelyről legkitűnőbb szellemeink meggyőzően bebizonyították, hogy drámaírásunk legkiemelkedőbb alkotása, közönségünk körében nem az élet erejével hat; igazában ma is csak keveseké. Ott áll házi oltárunkon, ünnepein meghozzuk neki a magunk kisebb-nagyobb áldozatát, ami azonban a miénk belőle, az inkább tárgya s egy-két motívuma csak: a véres és megrázó történet, amelynek minden mozzanatát megtanultuk, Petur lobogása, amelyben a magunk idegengyűlölete talál hangot, Tiborc panasza, az elhanyagolt magyar nép ma is égő fájdalmának kimondása, a kissé érzelmes meghatódottság, amellyel a lányosan gyengéd és törekeny Melindáért reszkettünk, a sértettség érzése, amellyel tisztelve gyűlöttük Gertrudist, útáltuk Ottót, megvetettük Biberachot. A lényeg a nagyközönség számára rejtve maradt; a külföld számára pedig, melynek elismerése más esetekben egyszer-kétszer felnyitotta az itthoni elzárt szíveket is, a „nagyvilág“ számára minden rejtve maradt. Annak a két német színházi embernek vállalkozása, akik szülőhazájuk iránti hálójukat kívánták leróni a mű német nyelvű előadásával, eleve sikertelenségre volt ítélve. Adolf Sonnenthal pesti, Max Reinhardt pesti és berlini „Bánk Bán“-ja egyaránt megbukott s nem jutott jobb sors Gustavo Salvini ugyancsak Pesten lejátszódott olasz nyelvű kísérletének sem. Mondottuk, a magyar író műve sokkal inkább be van zárva népe világába, mint a nyugatiaké. S alig van irodalmunknak még egy remeke, amelyre annyira állna ez az igazság, mint Katona szomorújátékára. A dráma egész vüága, emberi és erkölcsi eszménye, jellem- és sorsszemlélete, nyelve és szerkezete, szóval minden lényeges eleme annyira magyar, hogy csak a magyar jelleg mélyebb s hívebb ismerője találhatja meg igazi értékeit. A „Bánk Bán“ egyelőre valóban csak a miénk.

DE VÁJJON CSAKUGYAN a miénk-e? Távoll áll tőlünk az irigység, de mégis fel kell hívnunk a figyelmet egy sajátos jelenségre. „Az ember tragédiája“ az elmúlt évtizedben nemcsak Németországban, de itthon is a legkülönfélébb rendezői és színészi interpretációkban sorozatosan színre került; a „Csongor és Tünde“ is egyre feljebb emelkedik színpadi pályáján, az idén is láthattuk néhányszor gondos és pompás kiállításban. A „Bánk Bán“-nal ezalatt, legalább is a színpadon, alig

történt valami említésreméltó. Az elmúlt évek előadásait kezünkön összeszámálhatjuk; s hogy a hivatalosság és a közönség érdeklődése nem volt nagyobb, sajnálhatjuk ugyan, de meg is magyarázhatjuk. Nemzeti Színházunk igazgatója a színpadtechnikai rendezés rajongója és szakembere, talán ezért is foglalkozott oly előszeretettel a látványos rendezés magas iskolájának bemutatására igen alkalmas „Az ember tragédiájával; ezért érdekelheti a „Csongor és Tünde“ is inkább, mint a „Bánk Bán“, ez a rendkívül gondos színészi munkát, a rendező részéről tehát a beszéd, a mozgás és arcjáték, a lélekrajz és jellembrázolás szempontjainak fokozott figyelembevételét kívánó jellemdráma. Valószínűleg ezért tartozik Németh Antal Nemzeti Színház-beli „Bánk Baa“-rendezése legkevésbé sikerült munkái közé. Nincs mit csodálkozunk azon, hogy ezért a stílusért nem lelkesedik közönségünk. A költő s a remekmű szellemének, de magunknak is tartozunk a mű méltóbb, hívebb és színvonalasabb előadásával. Úgy tudjuk, a Nemzeti Színház a már lefolyt házi ünnepségen túl, a dráma új előadását készíti elő az idei jubileumi évadban. Ez valóban kötelessége is.

Egy új, stílusos és korszerű előadás azonban, különösen ebben az esetben alig elégséges. Említettük már: a darab világa annyira önmagába zárt, szerkezete oly tömör, lélekrajza oly finoman ámyalt, hogy a csak színházlátogató közönség előtt éppen a lényeg rejtve marad. A tudomány és az elemző magyarázat ezen a területen már majdnem minden lényeges kérdést megoldott: Katona élete, jelleme, tehetségének alkata és kibontakozása, a „Bánk Bán“ keletkezése, dramaturgiája, lélek- és erkölcstana, meg világszemlélete — hála Arany János, Gyulai Pál, Péterfy Jenő, Beöthy Zsolt, Horváth János, Hevesi Sándor, Németh Antal, Waldapfel József és más írók, tudósok munkájának — ma már világosan áll a szakemberek előtt. De alig, vagy legalább is nem a kellő mértékben, a művelt nagyközönség előtt. Ezen a téren még sok feladat vár megoldásra. Itt meg kell elégednünk azzal, hogy csak a három legfontosabbra utaljunk. Mindenekelőtt hiányzik Katona műveinek kritikai kiadása; munkáinak az Abafi-féle Nemzeti könyvtárban megjelent három kötete ma már alig kapható, a szemelvényes kiadások nem kielégítőek és nehezen hozzáférhetőek. Ugyancsak hiányzik egy, a művelt nagyközönség számára készült monográfia is, amely a költő életének és művének megbízható és friss képét adhatná. Ez a munka tudomásunk szerint már készülöben is van; igen fontos hivatás vár rá. Legégetőbb hiányát azonban egy modern, elevenen és világosan megírt s szépen kiállított, magyarázatos „Bánk Bán“-kiadásnak érezzük. Arany János készített egy ilyet (megjelent Ráth M. kiadásában, külön kötetben s az Olcsó Könyvtárban is); ez részben kifogyott, részben irodalomtörténeti dokumentummá vált, részleteiben elavult. A Hevesi-féle magyarázatos kiadás a Középiskolai írók Tárában nem a művelt felnőttek számára készült. Ha valahol, itt lenne szükség vállalkozókedvre és áldozatkészségre. Az emlékév legértékesebb ajándéka egy ilyen kötet volna. Nagyban hozzájárulhatna a műben szunnyadó termékeny csírák kibontakozásához.

Mert a „Bánk Bán“ ma is tele van termékeny csírákkal, továbbvihető kezdeményekkel; mintája s kiindulópontja lehetne a megújuló

magyar drámának. Távoll áll tőlünk, hogy Katona jambusait, lovagvilágát s kosztümjeit kérjük számon mai drámaíróinktól. Klasszikusaink igazi tiszteletének előfeltétele, hogy azt, ami alkotásaikban korhoz kötött, muzeális réteg, elválasszuk az időtlen érvényűtől. Katona műveinek mindegyikében, a „Bánk Bán“-ban is minden a múlté, az elstüllyedt időé. Ezeket az elemeket felújítani nemcsak fölösleges, de káros is lenne. Történelmiségének romantikus és érzelmes elemeiben pl. éppen az a hamis történelmi „kelmeiség“ található igazolást, amely ellen minden eszközzel küzdenünk kell ma is. Ugyanakkor azonban alig hatnak történelemszemléletének komoly és fenséges távlatai, amelyekben a múlt mint az emberi nagyság és a kérelhetetlen sors örök mérközésének színtere jelenik meg. Nem a „Bánk Bán“ szép magyar ruhákba öltöztetett lovagvilágát kívánjuk tehát vissza színpadainkra.

Másról van szó. Mindenekelőtt a műnek arról a páratlan drámai objektivitásáról, amelyet Horváth János, Bánk Bán egyik legjobb értője, így jellemez: „A drámának az a tulajdonsága, hogy cselekvést állít elénk, hogy életjelenséget szóltat meg s hogy ennél fogva a szerzőt a közönség szeme előtt teljesen elrejtí, ... „Bánk Bán“-ban egész a túlzásig ki van fejlődve ... Katona odaállítja alakjait a színre,

hogy csak magukkal s egymással törődve lejátsszák életüket, mit sem tudva arról, hogy valaki nézi, figyeli tetteiket“; beszédük ehhez képest „nem irodalom, nem szavalmány, hanem élő küzdelem és mintegy szóban is jelentkező, hallható cselekvés“. A cselekményből kacérul „kibeszélő“, az alakokat minden igazi drámaiság nélküli csevegőnyelven beszéltető, divatos, mai színpadi szerzők helyett ő szolgálhatna igazán új drámaíróink példaképül. Érdeemes elmerülni nyelvének tanulmányozásába: az indulatoknak páratlanul forró kiadása a tovább már alig tömöríthetően szűkszavú kifejezés kemény formáiban; a szív mélyéről, szabadon szóló ember darabos egyszerűsége mellett a furfangos értelem síma szójátékai; az álom és vágy gyengéd sóhajai mellett a temérdekül felmagasodó férfiméltóság komor, dördülő szavai. Micsoda drámai nyelv ez! Szólás, nem beszéd, példája és bizonyossága annak, hogy nagy dráma nem szólhat a hétköznapi próza verszegény szavaival.

De példa lehetne Katona mély, tragikus sorslátása is. Számára a tragédia a maga zárt világából kiemelt, szándéka ellen az élet és halál, a nagyság és törpeség szakadékai fölé kényszerített kiváló ember bukásának fenséges és megrázó látványa: nagyarányú, tág lélekzetű, férfias küzdelem, melyben a sors diadalmaskodik, de a tiszta humánus magasztosul fel. S végül, de nem utolsó sorban példa lehetne írói magatartása, amely az alkotás forrásává s hordozójává nemcsak a lét élményét, hanem az értékek rendjét is teszi. A „Bánk Bán“-ban nemcsak eleven színpadi alakok mozognak, hanem jellemek a szó igazi értelmében; cselekedeteiket nemcsak vágyaik és szenvedélyeik irányítják, hanem erkölcsük is. S éppen ezáltal emelkedik ki a mű a maga korából, lesz lovagdrámából jellemtragédiává, véres és szomorú történetből a lélek és sors mérközésének időtlen értelmű parabolájává.

KERESZTURY DEZSÓ